

MURBER IBOLYA

Egyedül idegenben

Az 1956-os forradalmat követően szülő nélkül menekülő kiskorúak története Ausztriában és Jugoszláviában*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.7>

Ez a tanulmány a nemzetközi migráció egy mind a mai napig kevés figyelmet kapó aspektusával, a 18 évesnél fiatalabb, kiskorú menekültek¹ kérdésével foglalkozik az 1956-os magyar forradalmat követő menekülthullám kapcsán. 1956–1957 fordulóján közel 200 ezer ember hagyta el Magyarországot Ausztria és Jugoszlávia irányába. Közülük megközelítőleg minden huszadik személy 15 évnél fiatalabb volt, és szülői felügyelet nélkül lépte át a magyar államhatárt, többnyire örökre. Már önmagában az a tény, hogy ilyen sok kiskorú egyedül, a szülők biztonságot adó támogatása nélkül kelt útra – feltehetően egy jobb élet reményében –, sokat elárul az 1956-os magyar menekülthullám természetéről.

Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy miként alakította az egyedülálló kiskorúak kérdése Ausztria és Jugoszlávia Magyarországgal ápolts kapcsolatait. A számos hasonlóság ellenére több területen is jelentős eltérések figyelhetők meg. Ennek

* A tanulmányhoz kapcsolódó kutatást *Az 1956 utáni menekültválság és a magyar emigráns közösségek a hidegháború idején* című NKFI-pályázat (NKFI-1 FK-135586, Tsz:72063) segítette.

¹ A magyar Polgári Törvénykönyv alapján a kiskorúság – néhány kivételtől eltekintve – 18 éves korig tart. 1956–1957 folyamán a jugoszláv és osztrák jogértelmezés is hasonló tartalmú volt. A kiskorúság két csoportra osztható, a 14 évnél fiatalabbakra és a 14 évnél idősebbekre, ami a büntethetőség kapcsán is releváns. A menekültválság kezelésekor mindhárom érintett ország különbséget tett a 14 év alatti és a 14–18 év közötti magyarok repatriálása és harmadik országba történő továbbutazása között.

okát többek között az 1956 előtti államközi kapcsolatokban és az illegális határátlépőkkel szemben alkalmazott korábbi eljárásrendben kell keresni. A Genfi Menekültügyi Egyezmény ratifikálása vagy annak hiánya is befolyásolta a helyzet kezelését. A tanulmány továbbá azt is felvázolja, hogy milyen szerepet kaptak az egyedülálló kiskorúak körül kialakult bilaterális és nemzetközi szintű problémakörben a transznacionális szereplők, úgymint a Nemzetközi Vöröskereszt és az Egyesült Nemzetek Szervezete. Végül arról is szó esik, hogy az egyedülálló, kiskorú menekültek milyen narratívában jelentek meg a kádári ellenforradalmi diskurzusban, és milyen külpolitikai és propagandacélokat szolgált ügyük napirenden tartása.

A történet főszereplői: az egyedülálló kiskorú 1956-os menekültek

Ma már nem lehetséges pontosan meghatározni az 1956–1957-ben szülői felügyelet nélkül külföldre távozó, 18 évnél fiatalabb magyarok számát, ahogy a 18 évnél idősebb menekültekét sem. A jugoszláv és az osztrák államhatárt átlépők száma minden bizonnyal magasabb volt, mint a ténylegesen regisztrált menekülteké. Az egyedülálló kiskorúak számát illetően még inkább becslésekre kell támaszkodnunk. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) felmérésének adatait a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek miniszterének 2/1957. számú rendelete² alapján vették fel. A rendelet hivatalos bejelentési kötelezettséget irt elő – 1957. február 20-i határidővel – azon 15 évnél idősebb személyekre vonatkozóan, akik 1956. október 23-a után illegálisan külföldre távoztak, eltűntek vagy meghaltak. A beérkezett adatok alapján a KSH egy szigorúan bizalmas minőségű statisztikai összefoglalót készített *Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai* címmel.³ Ennek

² *Magyar Közlöny*, 1957/19. II. a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek miniszterének 2/1957. (II. 10.) számú rendelete a külföldre vagy ismeretlen helyre távozott, eltűnt és meghalt személyek lakáskijelentéséről.

³ A KSH jelentése az 1956-os disszidálásokról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23.–1957. április 30. Nyomtatásban először a *Regio Kisebbségtudományi Szemlében* jelent meg: 1991/4. 174–211.

adatai szerint 21 196 15 évnél fiatalabb gyermek szülővel hagyta el az országot, míg közel további 10 ezer 15 évi alatti személy szülő nélkül távozott külföldre. A magyar Külügyminisztérium Külföldi Magyarok Önálló Referatúrájának becslése szerint 1956–1957 folyamán megközelítőleg 12–13 ezer kiskorú „szökött” Ausztriába,⁴ közülük 7500 fő a határátlépéskor még a 14. életévét sem töltötte be.⁵ A magyar adatok alapján tehát az 1956-os menekültek közel 15%-a 15 évnél fiatalabb volt, és közülük majdnem minden harmadik szülő nélkül lépte át a határt. A magyar Külügyminisztérium becslése szerint 1958 tavaszán még mintegy 2000 egyedülálló kiskorú tartózkodott Ausztriában,⁶ közülük közel százan még nem töltötték be a 14. életévüket.⁷ Az 1959-es magyar külügyi adatok szerint a szülő nélkül Ausztriába került kiskorúak kicsit több, mint 10%-a (1324 fő)⁸ visszatért Magyarországra. Ez a repatriálási arány gyakorlatilag duplája volt a magyar kiskorú menekültek – 1959-ig 6,5%-os – hazatérési arányának.

Az osztrák Belügyminisztérium adatai alapján 1956. október 28. és 1959. február 1. között 180 461 magyart regisztráltak Ausztriában. 1957. február végén, a nagy továbbutazási hullámot követően került sor az első szövetségi szintű belügyi statisztikai felmérésre, amely szerint még 5273 egyedülálló kiskorú magyar élt még Ausztriában.⁹ A második belügyi statisztikai felmérés szerint 1957. októberben már kevesebb, 3243 ilyen menekültet tartottak nyilván Ausztriában. 1959. január elsején pedig 3104 kiskorú magyar tartózkodott Ausztriában, közülük 434 személy

⁴ Feljegyzés. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

⁵ A magyar delegáció tárgyalási taktikája a diszsidens fiatalok magyar állampolgárok repatriálása érdekében. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1958. 04. 24.

⁶ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

⁷ A magyar delegáció tárgyalási taktikája a diszsidens fiatalok magyar állampolgárok repatriálása érdekében. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1958. 04. 24.

⁸ Uo.

⁹ Vorarlberger Landesarchiv (VLA) Vorarlberger Landesregierung (VLR) Abt. Ia Sch. 106 /1961. 1957. 05. Bundesministerium für Inneres. Sozialstatistische Mitteilung I.

élt szülő nélkül valamelyik segélyszervezet által fenntartott osztrák táborban.¹⁰ Összességében megállapítható, hogy 1957. februárig, az első átfogó statisztikai felmérésig az egyedülálló kiskorúak jelentős része már ismét elhagyta Ausztriát.

A jugoszláv–magyar határt átlépő magyarok statisztikai jellemzőiről még kevesebb ismerettel rendelkezünk, mint az Ausztriába került ötvenhatosokról. A regisztrált és a regisztrálatlan menekültek közötti eltérés is feltételezhetően nagyobb volt, mint nyugati szomszédunknál, ami a menekültválság eltérő kezelésével állt összefüggésben. 1956 novemberében a jugoszláv hatóságok a magyar határátlépőket azonnal – regisztrálás nélkül – átadták a magyar határőrségnek. A jugoszláv–magyar határon a határátlépések száma először 1957. elején ugrott meg igazán az osztrák államhatár ismételt lezárása miatt. Az 1957. március 18-i statisztikai felmérés szerint 18 597 magyar menekült Jugoszláviába.¹¹ A magyar külügyi szolgálat adatai szerint 1957. június 5-ig 19 214 magyar lépte át a jugoszláv–magyar határt.¹² A jugoszláv külügyi tájékoztatás szerint 1957. év végén még 1545 kiskorú magyar tartózkodott szülő nélkül a délszláv államban. Ezek alapján az összes Jugoszláviában regisztrált 1956-os menekült legalább 8%-a kiskorú, szülői felügyelettel nem rendelkező személy volt. Feltételezhetjük, hogy ez az arány még magasabb is lehetett. Sajnos ma már nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani annak okát, hogy miért volt az egyedülálló kiskorú magyarok aránya Jugoszláviában több mint kétszerese az osztráknak.

Ha a hivatalos magyar, osztrák és jugoszláv adatokat összevetjük, akkor az is láthatóvá válik, hogy a regisztrált 14 évnél fiatalabb, szülő nélkül hazáját és családját elhagyó kiskorúak száma akár 30-35%-kal is magasabb lehetett, mint ahány ilyen kiskorú adatait Ausztriában és Jugoszláviában ténylegesen rög-

¹⁰ Alleinstehende Kinder und Jugendliche in den Heimen der Hilfsorganisationen. VLA VLR Abt. Ia Sch. 106. 1959. 01. 10.

¹¹ KOVAČEVIĆ Katarina: A menekültkérdés Jugoszláviában. In: RAINER M. János-SOMLAI Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Az 1956-os Intézet Évkönyve. XIV.* 1956-os Intézet, Budapest, 2007. 138.

¹² A belgrádi Magyar Nagykövetség jelentése – magyar disszidensek helyzete. MNL OL XIX-J-1-j-Jugoszlávia-20/f-001707/1/1957 26. doboz. 1957. 07. 04.

zítették. Kezdetben ugyanis egyik országban sem kezelték önálló kategóriaként az egyedülálló kiskorúak csoportját, így a 14–18 évesek is viszonylag könnyen távozhattak egy harmadik befogadó ország irányába. Továbbá az egyedülálló, kiskorú menekülteknél még fokozottabban volt jellemző az, hogy tudatosan vagy akár véletlenszerűen, de kimaradtak a határátlépést követő hivatalos adatrögzítésből. Ők elsősorban a határ közeli településekről érkeztek, és gyakran az osztrák és jugoszláv hivatalos szervek tudta nélkül rövidesen vissza is tértek Magyarországra.

A korábbi eljárásrend és a Genfi Menekültügyi Egyezmény

A 18 évnél fiatalabb menekültekkel kapcsolatos osztrák és jugoszláv hatósági eljárást több tényező is befolyásolta. Egyrészt jelentőséggel bírt a magyar forradalom kitörése előtti államközi viszony. Másodsorban meghatározó volt az illegális határátlépőkkel és kiskorúakkal kapcsolatos korábban alkalmazott eljárásrend. Harmadrészt jelentősége volt annak is, hogy sor került-e a Genfi Menekültügyi Egyezmény¹³ aláírására és ratifikálására, hiszen ez a nemzetközi szerződés minden politikai menekültnek – kortól függetlenül – azonos jogokat és kedvezményeket biztosított.

A történeti kontextus jobb megértése végett érdemes először az érintett országok forradalom előtti diplomáciai kapcsolatait áttekinteni. A szovjet elvárásnak megfelelően a jugoszláv–magyar viszony az 1940-es évek végére, az osztrák–magyar kapcsolatok az 1950-es évek elejére abszolút mélypontra süllyedtek. 1954-től Nagy Imre kormánya – ismét csak Moszkva ösztönzésére – lépéseket tett a nyugati és déli szomszédokkal való kapcsolatok normalizálása érdekében. A tartózkodó, de mégis pozitív, bécsi és belgrádi fogadókészséget jelző válasz lassú enyhülést eredményezett az államközi kapcsolatokban.

¹³ A Genfi Egyezmény és az 1956-os magyar menekültek összefüggéseiről bővebben lásd KECSKÉS D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és az 1956-os magyar menekültek nemzetközi jogvédelme. Állam- és Jogtudomány, 2021/2. 55–83. <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.2.03>

Az 1955-ös Osztrák Államszerződés, a teljes osztrák állami szuverenitás helyreállása és az örökös semlegesség 1955. októberi rögzítése hozzájárult az államközi feszültség csökkentéséhez. Az enyhülés megnyilvánulásaként kölcsönösen követségi rangra emelték a bécsi és budapesti külképviseleteket, megkezdődtek a kereskedelmi tárgyalások, és az elsősorban magyar oldalról kiprovokált határincidensek is ritkulni kezdtek.¹⁴ 1956 márciusában a *Vasmegye* című megyei napilap Hegedüs András miniszterelnök szavait idézve már baráti országgént jellemezte Ausztriát.¹⁵

A javuló államközi kapcsolatok további, a határ menti lakosság számára is érzékelhető jele volt,¹⁶ hogy 1956 tavaszán megkezdtek az osztrák–magyar határszakaszon a technikai határzár megszüntetését, lebontották a drótkerítést és felszedték a taposóaknákat. Mindez azonban magával hozta az illegális határátlépők számának emelkedését is, amint erről a *Vasmegye* 1956. júliusban már hírt is adott.¹⁷ 1956 augusztusában Hegedüs András miniszterelnök Sopronban tartott beszédében kijelentette, hogy a műszaki zár felszedésének folyamata 1956 őszén lezárul.¹⁸ Az eredeti tervek szerint a technikai határzár helyét rejtett technikai megfigyelő rendszernek kellett volna átvennie,¹⁹ ennek kiépítése azonban 1956. őszig még nem valósult meg. Ez a kvázi nyitott államhatár tette lehetővé, hogy 1956 fordulóján közel 180 ezer ember a nyugati határon keresztül hagyja el Magyarországot. Ausztria és Magyarország kapcsolata 1956–1957 fordulóján

¹⁴ Michael GEHLER–Ibolya MURBER: *Von der Volksrepublik zum Volksaufstand in Ungarn 1949–1957: Quellenedition zur Krisengeschichte einer kommunistischen Diktatur aus Sicht der Ballhausplatz-Diplomatie*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 62. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2022. 35–38.

¹⁵ Elsősorban a gazdasági kérdések megoldásától függ az előttünk álló legfontosabb feladatok végrehajtása. Hegedüs András elvtárs beszéde Csornán. *Vasmegye*, 1956. március 27. 1.

¹⁶ Tettekben váltjuk valóra a XX. kongresszus útmutatásait. *Vasmegye*, 1956. május 19. 4.

¹⁷ Növekszik a nemzetek közötti bizalom. *Vasmegye*, 1956. július 31. 4.

¹⁸ Az osztrák sajtó nagy figyelmet szentel Hegedüs András elvtárs soproni beszédének. *Vasmegye*, 1956. augusztus 14. 4.

¹⁹ GECSÉNYI Lajos: *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1945–1956*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007. 36.

azonban ismét mélypontra süllyedt, ami elsősorban nem az Ausztriára nagy súllyal nehezedő, tömeges magyar határátlépésnek volt köszönhető. A két ország kapcsolata a kádári rendteremtéshez, ellenforradalmi propagandához kapcsolódó, Ausztriával és diplomáciai képviselőivel szembeni vádak és negatív kritikák miatt vált ismét fagyossá.

A jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok is az osztrákhoz hasonló ívet írtak le. Az 1948-as szovjet–jugoszláv szakítás egy Budapest és Belgrád közötti mini hidegháborúba torkollott. Azonban Sztálin halála és a hrucsovi desztalinizáció megnyitotta az utat Moszkva, illetve Budapest közeledése előtt is. Ennek volt kézzelfogható jele az évek óta tartó feszült helyzet normalizálódása a déli államhatáron. 1953-ban egyezményt írtak alá a határincidensek rendezéséről, 1954-ben felújították a határjeleket is. Az 1956. márciusi 3185/1956. számú minisztertanácsi rendelet felszámolta a jugoszláv határ mentén húzódó 15 kilométeres határövezetet, illetve a nyár folyamán a műszaki határzárakat is lebontották. Továbbá feloldották a határsávra vonatkozó korlátozásokat, és a kitelepített személyek is visszatérhettek otthonaikba.²⁰ Ezek az intézkedések a nyugati államhatárhoz hasonlatos zöldhatárt eredményeztek, ami lehetővé tette, hogy 1957 elején közel 20 ezer magyar távozzon Jugoszlávia irányába. 1957-től azonban nemcsak az osztrák–magyar, hanem a jugoszláv–magyar viszonyt is ismételten a hűvös távolságtartás jellemezte. A déli szomszédunkkal megromlott viszonyt szintén nem a menekültek kérdése befolyásolta elsődlegesen, hanem a Jugoszláviával szemben is megfogalmazott kádári vádak terhelték meg. További feszültségforrást jelentett még a két ország kapcsolatában Nagy Imre sorsa, aki november 4-én a jugoszláv nagykövetségre menekült, ahonnan diplomáciai egyezségeket követően Romániába deportálták. Nagy és társainak 1958-as kivégzése nemcsak a nyugati sajtóban, Ausztriát is beleértve, hanem a jugoszláv újságokban is nagy visszhangot váltott ki.

²⁰ Kiss József–Ripp Zoltán–Vida István: *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez. Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956*. MTA Jelenkorkutató Bizottság, Budapest, 1995. 12–15.

Az 1956 előtti illegális határátlépőkkel szemben alkalmazott osztrák és jugoszláv hatósági eljárásrendben ugyanakkor számos különbség is megfigyelhető. A magyar forradalom előtti esztendőben az osztrák eljárásrend változásokon ment keresztül. Egyfelől az Osztrák Államszerződés 1955. május 15-ei aláírásával befejeződött Ausztria tíz esztendeig tartó négyhatalmi megszállása. Ezzel együtt véget ért az osztrák–magyar határ burgenlandi oldalának szovjet megszállása is. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a szovjet megszálló hatóság már nem kényszeríthette arra az osztrák határrendészetet, hogy kényszerrepatriálják az illegális határátlépőket, ahogy az 1955 előtt bevett gyakorlatnak számított.

A kiskorú illegális határátlépők esetében azonban más volt a szokásos eljárásrend. 1955. szeptember 22-én a bécsi magyar követség jegyzékben kérvényezte 16, szülő nélkül Ausztriába „szökött” kiskorú kiadatását. A magyar kérésnek az osztrák hatóság eleget tett. 1956. február 9-én az osztrák Külügyminisztérium azt javasolta, hogy a jövőben kölcsönösen adják ki egymásnak a 14 évnél fiatalabb határátlépőket. A magyar fél azonban 1956. augusztusban kérte a korhatár 18 évre történő emelését,²¹ ami azonban a megállapodás elhúzódását eredményezte. Ennek következtében az 1956. őszi események előtt már nem került sor a 18 évnél fiatalabb határátlépők automatikus repatriálását rögzítő kölcsönös megállapodás aláírására.

Az osztrák parlament 1954. november 1-jén ratifikálta a Genfi Menekültügyi Egyezményt, amely 1955-ben életbe is lépett. A nemzetközi egyezmény egyik legfontosabb vívmánya a non refoulement-elv volt. Ez azt jelentette, hogy a menekültet csak saját kérésére lehet visszaküldeni a hazájába, akarata ellenére nem. Amint arról már szó volt, a forradalmat megelőző évben az osztrák–magyar határon a korábbiakhoz képest jelentősen megnőtt az illegális határátlépők száma, több mint 2000 főről lehetett szó.²² A Genfi Menekültügyi Egyezmény alapján, ha egy illegális határátlépő személy hitelt érdemlően bizonyítani tudta

²¹ Magyar–osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

²² A Határőrség jelentése. MNL OL XIX-B-10 IV/8-10-1956-186 02704.

politikai üldözöttségét, akkor jogosulttá vált a politikai menedékjogra.²³ A szabályozás szerint a menekültstátusz megállapításához az egyéni üldözöttség bizonyítására volt szükség. Ha ez nem volt eredményes, akkor csupán „gazdasági menekültként” tekintettek rá. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az illegális határátlépővel szemben az osztrák rendfenntartó erők, többnyire a határvidéken szolgálatot teljesítő csendőrség, eljárást indított, s a határátlépőtől megvonták az Ausztriában tartózkodás jogát, azaz visszaküldték hazájába.

A Genfi Menekültügyi Egyezmény ratifikálása tehát nem jelentette azt, hogy ha az illegális határátlépő egy kommunista diktatúrából érkezett, akkor automatikusan igényt tarthatott a politikai menekültstátuszra. Az 1950-es években jelentősen megnőtt a Jugoszláviából érkező illegális menedékkérők száma nyugati szomszédunknál. Őket az osztrák hatóságok „gazdasági menekültként” (Wirtschaftsflüchtlinge) kezelték, még ha akkoriban nem is létezett ilyen nemzetközi jogilag szabályozott kategória. A Magyarországról és Jugoszláviából érkezett gazdasági menekültek esetében az osztrák hatóságok legalább háromféle protokollt alkalmazhattak. Egyrészt engedélyezhették számukra, hogy továbbutazzanak egy harmadik országba. Másrészt a stájer és karintiai hatóságok átadhatták őket a jugoszláv, a burgenlandi hatóságok pedig a magyar határrendészetnek. Harmadrészt – abban az esetben, ha az illegális határátlépőnek megtorló intézkedéstől kellett tartania hazájában – az osztrák hatóságok lehetőséget biztosíthattak a kiutasítással szembeni fellebbezésre.²⁴

1956. késő őszen a tömeges magyar határátlépések kérdését már nem lehetett ezzel a korábbi vegyes és gyakran következtelen eljárásrenddel megnyugtatóan kezelni. A nagy számban érkező magyaroknál már technikailag nem volt kivitelezhető az egyéni elbírálás, ezért az osztrák hatóságok – az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával egyetértésben – a csoportként való elfogadás

²³ Zur Normalisierung der österreichisch-ungarischen Beziehungen. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Archiv der Republik (AdR) Bundeskanzleramt Auswärtige Angelegenheiten (BKA/AA) II-pol, Ungarn 3, Zl. 21-Pol/1956. 1956. 01. 21.

²⁴ Uo.

mellett döntöttek. Ennek köszönhetően a magyarok az 1956. október 28-át, a hivatalos regisztrációt követően egyszerűsített menekültügyi eljárásban vettek részt; a politikai menedékjogra való jogosultságukat a csoporthoz tartozásuk biztosította.

A jugoszláv eljárásrend némileg eltért az osztráktól. 1956 előtt is előfordult, hogy magyar katonák vagy civil személyek menedéket kértek – és kaptak is – a délszláv kommunista diktatúrában. 1956–1957 fordulóján elsősorban a menedéket kérők magas száma jelentette az újdonságot, számuk 1957 kora tavaszán csaknem meghúszszorozódott.²⁵ Jugoszlávia 1951. július 28-án ugyan aláírta a Genfi Menekültügyi Egyezményt, azonban csak 1959. december 15-én ratifikálta azt. Ebből kifolyólag ez a nemzetközi szerződés nem kötelezte a belgrádi vezetést a politikai menedékjog és az azzal járó kedvezmények megadására. A forradalom napjaiban a nyugati és a déli határon keresztül elsősorban a kommunista diktatúra kiszolgálói hagyták el az országot.²⁶ A Jugoszláviában regisztrált 45 fő a nagykanizsai határőr parancsnokság, a szegedi ÁVH tisztjei, illetve a nagykanizsai és letenyei pártbizottságok titkárai, továbbá családtagjai közül került ki. Őket a jugoszláv hatóságok „testvéri fogadtatással”, megértéssel és „erkölcsi támogatással” kezelték. Ezek a magyarok nem folyamodtak menekültstátuszért, a forradalom leverését követően hazatértek.²⁷ A forradalom idején Ausztriába menekült közel 120 kommunista pártfunkcionárius és az államvédelem kötelékében dolgozók története ettől eltérően alakult. Ők menedékjogért folyamodtak Ausztriában, és azt a Genfi Menekültügyi Egyezménynek köszönhetően családjukkal együtt meg is kapták,²⁸ bár közülük is többen visszatértek Magyarországra.

²⁵ MURBER Ibolya: Az 1956-os magyar menekültek Jugoszláviában. *Limes*, 2006/3. 73.

²⁶ KOVÁCS Attila: „Hová megyünk, bajtársak?” – „világnak!” *Szlovénia és az '56-os magyar menekültek. „Kam gremo prijatelji? V svet!” Slovenioja in madžarski begunci v letih 1956 in 1957.* Inštitut za narodnostra vprašanja, Ljubljana-Lendva, 2016. 23.

²⁷ A JSZK állásfoglalása a magyarországi disszidensek kérdésében. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-4/j. sz. n., é. n. 1956 11. doboz.

²⁸ Eduard STANEK: *Verfolgt, Verjagdt, Vertrieben. Flüchtlinge in Österreich 1945–1984.* Europaverlag, Wien, 1985. 60.

A forradalom leverése után megváltozott a helyzet, már nem a kommunista diktatúra kiszolgálói hagyták el az országot, hanem éppen fordítva. Ebben az összefüggésben azonban fontos szem előtt tartani, hogy Jugoszlávia is kommunista diktatúra volt. Belgrád számára a kommunista Magyarországról menekülők nemcsak anyagi terhet, hanem jelentős ideológiai veszélyt is jelentettek. A Genfi Menekültügyi Egyezmény ratifikálásának hiánya a gyakorlatban azt jelentette, hogy a jugoszláv–magyar határt átlépők nem kapták meg a nemzetközi egyezmény által garantált politikai menedékjogot. Emiatt a jugoszláv hatóságok 1956. november folyamán közel 1200 magyart azonnal kényszerrepatriáltak.²⁹

A korabeli nemzetközi sajtó sokat és intenzíven foglalkozott a jugoszláv hatóságok magyar határátlépőkkel szembeni elutasító és az osztrák hatóságok befogadó és pozitív eljárásával. Így 1956–1957 fordulóján Belgrád már kényes helyzetben találta magát. Tito olvasatában a magyar kommunista diktatúrával szembeni lázadás után megindult menedékkérők tömege politikai veszélyforrást jelentett. Miközben a magyarok nemcsak politikai-ideológiai szempontból tűntek nemkívánatosnak a délszláv diktatúra számára, hanem egyre nagyobb pénzügyi megterhelést is jelentettek. A genfi egyezmény ratifikálása híján Belgrád politikai akarata alakította a magyar menedékkérőkkel szembeni eljárást. Belgrád segítséget – a menekültek átvételét, illetve pénzügyi támogatást – csak a Nyugattól remélhetett, miközben Tito ódzkodott a túlzott nyugati függőségtől és beavatkozástól is. Kormányzati utasításra a jugoszláv határőrség 1956 decemberétől már felhagyott a kényszerrepatriálás gyakorlatával. Amikor 1957 első hónapjaiban az osztrák határ 1957. eleji lezárása miatt hirtelen csaknem meghűszszorozódott a menedékjogért folyomódó magyarok száma, akkor Belgrád számára már csak az előremenekülés maradt. A jugoszláv kormány a nemzetközi segítség fejében megadta – mint Ausztria, életkortól függetlenül – a de facto menedékjogot a Magyarországról érkezőknek. Nemcsak a

²⁹ Problem mađarskih izbeglica [A magyar menekültek kérdése]. Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije (DA MSPS), Political archives (PA), str. pov., 1958, F-149, UN-594, br. 3719.

menedékkérők száma és az ezzel járó költségek emelkedése okozta a belgrádi pálfordulást, hanem a nemzetközi, főként amerikai nyomás és az országkép nemzetközi megítélése is fontos tényezőnek bizonyult. A jugoszláv külügyi szolgálat arról tájékoztatta a belgrádi vezetést, hogy Ausztria befogadó és humanitárius attitűdje mennyire pozitív visszhangot váltott ki a nemzetközi sajtóban és közvéleményben, s követendő példaként írta le azt. Belgrád a délszláv kommunista diktatúra nemzetközi megítélésének javítását szem előtt tartva egészen 1957. augusztusig biztosította a menedékjogot a Magyarországról érkezőknek. Így a jugoszláv hatóságok de facto alkalmazták a genfi egyezmény non refoulement-elvét, a menedékkérőket nem küldték akaratuk ellenére vissza hazájukba. A politikai-ideológiai veszélyforrás csökkentése érdekében pedig a jugoszláv hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy a táborokban elhelyezett magyar menekültek és a lakosság között minden kapcsolatot, érintkezési felületet minimálisra csökkentsenek.

Az egyedülálló kiskorúak elhelyezése, repatriálása

A menekültügyi egyezménynek megfelelően Ausztria már 1956. novembertől, Jugoszlávia pedig 1957. januártól biztosította a magyar határátlépők számára az új haza kiválasztásának szabadságát. Ennek megfelelően mindkét állam – a pénzügyi és humanitárius terhek csökkentése érdekében – hathatósan támogatta a magyarok mihamarabbi továbbutazását egy harmadik ország irányába. Ezt az általános eljárást azonban csak részben alkalmazták az egyedülálló kiskorúak esetében, hiszen az ő repatriálásukat a magyar fél nyomtatékosan szorgalmazta.

Ausztriában az egyedülálló kiskorú magyarok automatikusan megkapták a politikai menedékjogot. Ennek megfelelően nemcsak az egyedülálló, családjuk nélkül Ausztriába érkezett 14–18 év közötti fiatalokra, hanem a 14 évnél fiatalabbakra is vonatkozott a non refoulement elv, azaz akaratuk ellenére őket sem lehetett visszaadni a magyar hatóságoknak. Az osztrák fél mindvégig a Genfi Menekültügyi Egyezményből fakadó nemzet-

közi jogi kötelezettségére hivatkozott, amikor a magyar fél az egyedülálló kiskorúak Magyarországra történő visszaszállítását követelte. Alapesetben, ha az egyedülálló kiskorú hazatérését az érintett gyermek és a szülők egyaránt kérelmezték, akkor az osztrák gyámügyi hatóság beleegyezésével engedélyezték azt, és átadták őket a magyar hatóságoknak.³⁰ Ha ez a szülő-gyermek közötti egyetértés nem állt fenn, akkor az osztrák fél az időhúzásra játszott, hogy minél több érintett személy betöltse a 18. életévét. Hiszen a nagykorúság elérésével az érintettek önállóan dönthettek arról, hogy vissza kívánnak-e térni Magyarországra, vagy Ausztriában maradnak, illetve egy harmadik országban szeretnének-e letelepedni. 1957. januártól már Jugoszlávia sem kényszerrepatriálta a kiskorú, egyedülálló menekülteket. Az osztrák eljáráshoz hasonlóan mindkét szülőnek együttesen kellett gyermekük hazatérését kezdeményezni, és szintén szükség volt a Jugoszláviában tartózkodó kiskorú beleegyezésére is.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az egyedülálló kiskorúakkal kapcsolatos osztrák stratégia elsősorban az ellenőrzött továbbvándorlásra és a repatriálási döntés kitolására épült. Jugoszlávia ezzel szemben nagyobb együttműködési hajlandóságot mutatott a Magyarországra visszatérés támogatásában, azonban nem gördített akadályt a harmadik országba történő továbbutazás elé sem.

A kádári külpolitika számára fontos volt, hogy nemzetközi fórumokon is napirenden tartsa a 18 évnél fiatalabb magyar menekültek repatriálásának ügyét. Ez az ország- és rendszerpropaganda egyik fontos eleme volt. Budapest azt kívánta láttatni, hogy az eltévelyedett fiatalok mégis visszatértek szülőhazájukba, ahol jobbak az életfeltételek, mint a határon túl, akár Ausztriában, akár Jugoszláviában. Továbbá a kiskorúak repatriálása az ENSZ magyar kérdésének ellensúlyozását is szolgálta. Hiszen ebben az összefüggésben Magyarországot, a magyar kiskorúakat lehetett áldozatként bemutatni, míg negatív színben az osztrák és jugoszláv hatóságok tűntek fel, amelyek a „Nyugat”

³⁰ Zur Normalisierung der österreichisch-ungarischen Beziehungen. ÖStA AdR ÖStA, AdR, BKA/AA, II-pol, Ungarn 3, Zl. 21-Pol/1956. 1956. 01. 21.

érdekeit szem előtt tartva nehezítették, akadályozták a magyar állampolgárok hazatérését.

Ausztria és Magyarország között a 18 évnél fiatalabb, egyedülálló menekültek ügyében három évig tartott a diplomáciai huzavona: 1956. november 28-án, a bécsi magyar követség jegyzékével vette kezdetét és 1960 tavaszáig elhúzódott. Akkorra már a magyar fél is lezártnak tekintette a kérdést, hiszen az érintettek nagykorúvá váltak, a tárgyalások folytatása értelmét veszítette.³¹ Nyugati szomszédunknak, mint tranzitországnak elsődleges érdeke volt a magyar menekültek számának mihamarabbi csökkentése. Bécsnek alapvetően mindegy volt, hogy a menekültek egy harmadik ország vagy Magyarország irányába távoznak. A hangsúly a nemzetközi kötelezettségek – az örökös semlegesség és a Genfi Menekültügyi Egyezmény – betartásán és a menekültek okozta anyagi terhek csökkentésén volt. 1957 elejéig a nemzetközi együttműködéseknek köszönhetően a magyarok 70%-a már tovább is utazott más országba,³² és számuk az év őszéig tovább csökkent. 1956. december 19-én a budapesti osztrák követség jegyzékben közölte a magyar Külügyminisztériummal, hogy „Ausztriában minden menekült elhatározási szabadságát tiszteletben tartják”, így az osztrák törvények alapján csak 14 éves korig van lehetőség a hazatelepítésre abban az esetben, ha mindkét szülő és az érintett gyermek egyaránt kérvényezi azt.³³ A magyar Külügyminisztérium ezt az osztrák gyakorlatot erősen sérelmezte, amikor úgy fogalmazott, hogy „1957. első kilenc hónapjában a világ minden tájára széthurcolták Ausztriából ezeket a gyerekeket – Ausztráliától Kanadáig mindenütt megtalálhatók”.³⁴

1957 tavaszán, az első nagy továbbutazási hullám lecsengése és a belügyi statisztikai felmérést követően az egyedülálló kiskorúakat Ausztriában – ahogy Jugoszláviában is – a többi mene-

³¹ Kiskorú menekültek. MNL OL XIX-112-00272/60 31. doboz. 1960. 04. 28.

³² MURBER Ibolya: Az 1956-os magyarok Ausztriában: menekültlét és integráció. *Múltunk*, 2016/3. 145.

³³ Magyar-osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

³⁴ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

kültől elkülönített szállásokon helyezték el. Ausztriában ezeket az otthonokat egyes országok vöröskereszt társaságai, illetve egyéb segélyszervezetek finanszírozták. Jugoszláviában csak egyetlen gyerektábor állítottak fel, amely a Belügyminisztérium felügyelete alá tartozott, és a Jugoszláv Vöröskereszt működtette. A korabeli dokumentumok tanúsága alapján ez a gyakorlat mindkét országban lehetővé tette a megfelelő oktatási körülmények biztosítását.

Bécs és Budapest éveken keresztül számos érvet sorakoztatott fel az érintett kiskorúak hazatérése mellett és annak elutasítása ellen. A magyar fél szerint a 18 évesnél fiatalabbakra nem alkalmazható a genfi egyezmény, így ők nem is kaphatnak politikai menedékjogot, míg az osztrákok értelmezése alapján a nemzetközi egyezmény érvényessége a 14–18 évesekre is kiterjed, ezért velük szemben megszűnt a magyar joghatóság. Így Bécs a 14–18 éves kiskorúak számára az osztrák joghatóság alapján biztosította a menedékjoggal járó kedvezményeket, többek között az új haza kiválasztásának szabadságát is, míg Magyarország a család egységére hivatkozva indítványozta a 18 évnél fiatalabb egyedülálló személyek hazatérését. Ausztria ezzel szemben felvetette annak lehetőségét, hogy a család egységét Ausztria területén állítsák helyre, és a Magyarországon maradt szülők költözzenek gyermekeikhez. Budapest ezt a családegyesítési megoldást néhány esettől eltekintve hasonló fordulatokkal és narratívákkal elutasította. A magyar álláspont nem támogatta tömegesen azt a fajta családegyesítést sem, amikor a szülő gyermekeit hátrahagyva távozott Magyarországról, és utólag kérvényezte azok kivándorlását.³⁵ A magyar ellenvetés szerint „a disszidált szülők elhagyták gyermekeiket, nem törődtek velük”,³⁶ ezért nem is érdemlik meg gyermekeiket.

³⁵ A családegyesítésről bővebben KECSKÉS D. GUSZTÁV: *Humanitárius akció globális méretekben. A Nemzetközi Vöröskereszt és az 1956-os magyar menekültek*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 463–490.

³⁶ A magyar delegáció tárgyalási taktikája a disszidens fiatalok magyar állampolgárok repatriálása érdekében. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1958. 04. 24.

Az 1956–1959 közötti osztrák gyakorlat alapján a 14–18 éves egyedülálló kiskorúak a szülői „hazahívó” levelek ellenére maguk dönthettek arról, hogy a jövőben hol szeretnének élni. A 14 év-nél fiatalabbak esetében az időhúzással arra törekedtek, hogy a 11–12 évesek is betöltsék 14. életévüket, és beleszólásuk lehessen a jövőjükbe. Mint arról már szó volt, ha azonban mindkét szülő részéről hitelt érdemlő kérvény érkezett, és a kiskorú is beleegyezett, akkor az osztrák gyámhatóság engedélyezte a hazatérést.

Az Ausztriába került egyedülálló 18 évnél fiatalabbak repatriálását a magyar külügyi szolgálat és a Magyar Vöröskereszt készítette elő. Az osztrák–magyar megállapodás szerint a Magyarországon maradt szülők írásban kérvényezhették gyermekük repatriálását. 1957 nyarán a Magyar Nők Országos Tanácsa (MNOT) és a Magyar Vöröskereszt kezdeményezésére szülői küldöttséget állítottak fel. A tervek szerint Kovács Judit, a *Nők Lapja* – az MNOT hetilapjának – szerkesztője is elkísérte volna őket útjukra. A bécsi magyar követség ugyan megtette a szükséges előkészületeket, azonban a szülői delegáció nem kapott ausztriai vízumot.³⁷ Az osztrák elutasítást újabb – eredménytelen – jegyzékváltások követték. Ausztria csupán a gyermekét hazavinni szándékozó szülők egyéni beutazását engedélyezte, ezt azonban a Magyar Külügyminisztérium nem finanszírozta.³⁸ A magyar fél előszeretettel hivatkozott arra, hogy a gyermekeik miatt aggódó szülők nem rendelkeznek elegendő anyagi eszközzel ahhoz, hogy a hirtelen jött külföldi utazások magas költségeit fedezzék. A magyar érvek szerint a szülők az osztrák hatóságok titkolózása miatt nem rendelkeznek pontos információkkal gyermekeik hollétéről, így Ausztriába érkezve csak tűt keresnének a szénakazalban.

A bécsi követség beszámolóí szerint az egyedülálló fiatalok gyakran kaptak szüleiktől „hazahívó” levelet. Ausztriában élő egykori ötvenhatos menekültek gyakran meséltek arról a tanulmány szerzőjének, hogy emlékeik szerint az innsbrucki magyar

³⁷ Ausztriába menő küldöttség. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-30/d-31/X/1957. 1957. 08. 05.

³⁸ Gyermekeikért kiutazó szülők anyagi támogatása. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-30/d-31/X/799/1957. 46. doboz 1957. 11. 09.

gimnáziumban több diák is kapott ilyen „hazahívó” levelet a szüleitől. Az osztrák fél gyakran hivatkozott arra, hogy a magyar hatóságok által igazolt szülői akaratnyilvánítás mögött a kényszerítés ténye feltételezhető.³⁹ A magyar Külügyminisztérium belső feljegyzése alapján az Ungarischer Flüchtlingshilfsdienst – egy, az 1956-os magyarokat segélyező osztrák segélyszervezet – tudomása szerint 1957 őszén az Ausztriában tartózkodó egyedülálló kiskorúak között voltak olyanok, akik „szülői beleegyező nyilatkozattal” rendelkeztek arról, hogy „Ausztriában maradhatnak és tanulhatnak”. A magyar fél értelmezése szerint azonban „lehetséges, hogy rábeszélésre jó néhány gyerek kicsikart szüleitől olyan levelet, amiben valamilyen formában benne van a beleegyezés, ezt azonban semmi esetre sem fogadhatjuk el hivatalos okmánynak”.⁴⁰

1958. áprilisban, amikor a Jugoszláviába került menekültek repatriálását államközi és nemzetközi szinten egyaránt lezártan tekintették, az osztrák–magyar jegyzékváltás még javában tartott. A magyar fél a 16. életévüket még be nem töltött, egyedülálló fiatalok visszaadását szorgalmazta. Az osztrák érvelés szerint az 1956 ősze előtti gyakorlatot kellene alkalmazni, így a kiadatás csak a 14 év alattiakra vonatkozzon. A magyar fél ragaszkodott egy olyan névsor összeállításához is, amelyben az összes érintett személy adatai, tartózkodási helye és az esetleges továbbvándorlásra vonatkozó adata is szerepelt volna. Ausztria ilyen teljes névsort nem adott át Magyarországnak, csak annak töredékes változatát. A tárgyalások 1958 tavaszán eredménytelenül zárultak, nem jött létre szerződés a két ország között.

A 18 év alattiak ügye büntetőjogi szempontból is említést érdemel. A magyar jogban a büntethetőség alsó korhatára 14 év volt. Ha tehát az osztrák vagy jugoszláv hatóságok a kiskorú, szülő nélkül érkezett fiatalokat automatikusan visszaküldték volna az államhatáron, ahogy azt a magyar fél elvárta, és a korábbi évek gyakorlatára is jellemző volt, akkor a 14–18 éveseket büntetőeljá-

³⁹ Alleinstehende Kinder und Jugendliche in den Heimen der Hilfsorganisationen. VLA VLR Abt Ia Sch. 106. 1959. 01. 10.

⁴⁰ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

rás veszélyének is kitétek volna. Az osztrák hatóságok a magyar jogrend szerinti büntethetőségre hivatkozva éltek az időhúzás eszközével. Így a több mint három esztendeig tartó aktatologatással elérték, hogy szinte minden 14 évnél idősebb, egyedülálló menekült elérte a nagykorúságot, és saját maga dönthetett a repatriálásról vagy annak elutasításáról, mérlegelve az eljárás alá vonás lehetőségét.

1959 tavaszán a javuló államközi, elsősorban kereskedelmi jellegű kapcsolatokban bízva, ismét tárgyalások kezdődtek az egyedülálló fiatalok repatriálásáról. A magyar fél indítványozta, hogy az érintett fiatalok között, a Magyar Vöröskereszt bevonásával, intenzívebb repatriálási propagandát folytathasson. A magyar érvelés továbbra is érvénytelennek tekintette a 18 év alattiakra nézve a Genfi Menekültügyi Egyezményt. Budapest értelmezésében a kiskorú személyek a magyar joghatóság alá tartoztak, és a magyar családjog alapján elsősorban a szülő dönthet a gyermek tartózkodási helyéről annak nagykorúságáig. Az osztrák hatóságok Jugoszláviával ellentétben nem engedélyezték, hogy az egyedülálló kiskorúak személyesen találkozhassanak Magyarországon maradt szüleikkel a határ közelében.⁴¹ A többfordulós osztrák–magyar tárgyalássorozat eredményeként mégis sikerült 1959. május 27-én egy kétoldalú, kompromisszumos megállapodást tető alá hozni, amelyben a magyar fél elvárásainak csupán a minimuma teljesült. Ennek értelmében az osztrák hatóságok a 14 évnél fiatalabb egyedülálló személyekről (összesen 11 főről) névsort⁴² adtak át, és ígéretet tettek arra, ha a szülők kérvényezik, akkor engedélyezik azok hazatérését. Továbbá Bécs beleegyezett a magyar fél „valamiféle tevékenységébe” az érintett kiskorúak között, azonban egy állandó osztrák megfigyelő jelenlétét is előírta.⁴³

⁴¹ A magyar delegáció tárgyalási taktikája a disszidens fiatalkorú magyar állampolgárok repatriálása érdekében. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1958. 04. 24.

⁴² Magyar–osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

⁴³ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 06. 02.

Az osztrákhhoz hasonlóan a jugoszláv hatóságok is önálló kérdéskörként kezelték a közel másfélezer egyedülálló kiskorú magyar sorsát. 1957 tavaszán a különböző táborokban szétszórva tartózkodó egyedülálló kiskorúakat a vajdasági belvárosi táborban helyezték el. A tábor a jugoszláv Belügyminisztérium felügyelete alatt állt és a Jugoszláv Vöröskereszt működtette. A jugoszláv hatóságok esetükben elsősorban a repatriálást szorgalmazta. Ennek előkészítését kezdetben az osztrák gyakorlattal és a nagykorú menekültekkel ellentétben nem a diplomáciai szolgálat végezte, hanem a két ország vöröskeresztes társaságai intézték. A Jugoszláv Vöröskereszt felvette a kapcsolatot a Magyar Vöröskereszttel, és egy névjegyzéket adott át az érintett kiskorúakról.⁴⁴ A Magyar Vöröskereszt értesítette a szülőket, akik írásban, szintén a Magyar Vöröskereszten keresztül kérvényezhették gyermekük hazatérését. A 14. életévüket még be nem töltött kiskorúak hazatelepítése a Magyarországon maradt szülők írásbeli kérése alapján különösebb bürokratikus nehézségek nélkül valósult meg. A 14–18 év közötti kiskorúak esetében, az osztrák gyakorlathoz hasonlóan, a jugoszláv hatóságok szintén ragaszkodtak a szülői kérelem mellett az érintett kiskorú beleegyezéséhez is.⁴⁵ 1957. januártól érvényesült a de facto alkalmazott Genfi Menekültügyi Egyezmény non refoulement elve, azaz a jugoszláv hatóságok nem kényszerítették repatriálásra az egyedülálló 14 évnél idősebb kiskorúakat sem. Ha a szülők nem értettek egyet azzal, hogy gyermekük nem kíván repatriálni, akkor eljárást indíthattak a jugoszláv bíróságnál gyermekük hazatelepítése érdekében. A Jugoszláv Vöröskereszt két hónapos határidőt adott arra, hogy a szülők írásban kérvényezzék gyermekük hazatérését. Ezt a határidőt a Vöröskereszt néhány alkalommal meghosszabbította. Abban az esetben, ha ilyen szülői kérelem nem érkezett, a jugoszláv gyámhatóság engedélyezte a 14 évnél idősebb kiskorúak továbbvándorlását harmadik országba.⁴⁶

⁴⁴ A hazatelepítési bizottság jelentése. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f. 001/1957. 26. doboz 1957. 03. 09.

⁴⁵ Szóbeli jegyzék. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f. sz. n. 26. doboz 1957. 04. 11.

⁴⁶ A JSZK állásfoglalása a magyarországi disszidensek kérdésében. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-4/j. sz. n., é. n. 1956 11. doboz.

1957 augusztusában a bela crkvai táborban 465 egyedülálló kiskorú magyar tartózkodott, 320 fiatal pedig már visszatért Magyarországra. A gyermektábort kétszer kereste fel a Barity Miklós, belgrádi magyar követségi tanácsos által vezetett repatriáló bizottság, mindannyiszor egy-egy, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) által delegált megbízott kíséretében. Ezt a gyerektábort számos külföldi delegáció is meglátogatta a kivándorlás népszerűsítése és előkészítése céljából. Ilyen – magyar oldalról sérelmezett – látogatások eredményeként, 1957. augusztusban, a magyar repatriáló bizottság érkezése előtti napokban, Franciaország vállalta 100, Svájc 11 és az NSZK 16 gyermek átvételét. Barity beszámolója szerint a jugoszláv–magyar határt egyedül átlépő kiskorúak rossz családi körülmények között éltek Magyarországon. Szerinte a szülők jellemzően elváltak vagy szenvedélybetegek voltak, illetve akadt köztük árva gyerek is. „Pl. M. László 15 éves kiskorú, aki 3 éves kishűgával tartózkodik a táborban. Anyjukkal együtt szöktek ki az országból, de az Jugoszláviában meghalt. A fiú elmondása szerint nagyszülei részegesek és nem akar hozzájuk hazatérni.”⁴⁷ A belgrádi követségi tanácsos jelentésében arról is beszámolt, hogy a „gyerekek szinte egész idejüket szórakozással, sportolással töltik. Iskolai oktatásuk teljesen elmarad, mivel az év elején még ideiglenesnek tartották az ott tartózkodást, később pedig nem akarták elkezdni.”⁴⁸

Amikor 1957. szeptemberben a magyar hazatelepítési küldöttség befejezte jugoszláviai munkáját, ismét szót emelt az egyedülálló kiskorúak repatriálásának elősegítése érdekében. Slobodan Šakota, a jugoszláv Belügyminisztérium megbízottja azt hangsúlyozta, hogy az egyedülálló fiatalok számára fenntartott táborban „készségesen engedélyt adnak a jövőben is a hazatelepítési bizottság működéséhez”. Továbbá megállapodás született arról is, hogy a jugoszláv gyámhatósági eljárások eredményéről, azaz az engedélyezett kivándorlásáról egyaránt tájékoztatják a magyar nagykövetséget és a Jugoszláv és Magyar Vöröskereszt Társaság útján a szülőket is. Šakota javasolta, hogy a szülők a

⁴⁷ Hazatelepítési Bizottság jelentése. MNL OL XIX-J-1-j-Jug. 20/f-001707/12. 26. doboz 1957. 09. 16.

⁴⁸ Uo.

kiskorú gyermekükkel a határ közelében találkozhatnak egy UNHCR-megfigyelő jelenlétében. Véleménye szerint ez csak formalitás lenne, „mert a szülő és gyermeke beszélgetésénél senki nem lehetne jelen. Az a gyermek, amelyik a szüleivel folytatott beszélgetés után jelentkezne hazatérésre, nem kerülne vissza a bela crkva-i táborba”.⁴⁹ A magyar fél élt ezzel a lehetőséggel, ami azonban érdemben nem tudta növelni az egyedülálló fiatalok hazatérési kedvét. A belgrádi magyar nagykövetség értesülése szerint 1957. november közepén Jugoszláviában még 69 egyedülálló kiskorú tartózkodott, akik számára a Svéd Vöröskereszt a makarskai tengerparton saját költségen üdülőt állított fel.⁵⁰

Régi-új ellenségképek a kádári konszolidáció szolgálatában: hasonló érvek és vádak

Az ellenforradalmi narratíva az 1956-os forradalom okozta válságállapot konszolidálását szolgálta. Megalkotói egy konstruált valóságot hoztak létre, amelyben fontos elem volt a válsághelyzet okozójának keresése, a bűnbak(ok) megnevezése. Az ellenségek és ellenségképek kijelölése a társadalmi támogatottság növelését és fenntartását szolgálta, a vezetés pedig a megmentő szerepében tetszeleghet. Az ellenforradalmi narratívában ilyen időleges ellenségképként jelentek meg többek között a magyar menekülteket segítő, elsődleges befogadó országok és nemzetközi szervezetek, Ausztria, Jugoszlávia, illetve az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Nemzetközi Vöröskereszt is. A forradalom után Jugoszlávia és Ausztria – ha csak rövid időre is – mint az 1940–1950-es évek fordulóján, ismét külső ellenséggé, a „Nyugat” és a „reakció” kiszolgálóivá váltak. A magyar külügyi kormányzat könnyen alkalmazkodott az új elvárásokhoz, hiszen úgy az osztrák–magyar, mint a jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok javulása csupán szűk kétkestendős múltra tekin-

⁴⁹ Kiegészítő jelentés a hazatelepítési bizottság jugoszláviai működéséről. MNL OL XIX-J-1-j-Jug. 20/f sz. n. 26. doboz 1957. 09. 19.

⁵⁰ Látogatás Szlobodán Šakotánál. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f-00120/1957. 1957. 11. 23. 26. doboz.

tett vissza. Bőven rendelkeztek múltbéli tapasztalattal és olyan nyelvi-tartalmi fordulatokkal és narratívákkal, amelyekre építeni lehetett, amelyek a régi-új ellenségek képek konstruálásához szükségesek voltak. A továbbiakban arról lesz szó, hogy ezek az ellenségkép-konstrukciók miként jelentek meg az egyedülálló, kiskorú magyar menekültek problémakörében. Ehhez viszont – mivel a magyar propaganda célkeresztjébe kerültek – előtte röviden át kell tekintenünk a nemzetközi segélyszervezetek magyar menekültekkel kapcsolatos 1956 vége és 1958 eleje közötti tevékenységét.

Az 1956-os forradalom után családja nélkül Ausztriába és Jugoszláviába került kiskorú magyarok kérdését az érintett országok államközi szinten és nemzetközi szereplők bevonásával igyekeztek nyugvópontra juttatni. Két fontos nemzetközi szervezet – a Nemzetközi Vöröskereszt és az UNHCR – egyrészt közvetített az érintett országok között, másrészt aktívan részt vállaltak a család nélküli fiatalok ellátásában, továbbutazásának vagy hazatérésének megszervezésében is.⁵¹

1956. november 4-én a menekültek drasztikusan emelkedő száma miatt az osztrák kormány segítségért fordult az UNHCR-hez.⁵² Az osztrák kérést követően az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága körlevelet küldött tagországai számára arról, hogy fogadjanak be minél nagyobb számban magyar menekülteket. A bécsi kormányzat 1956. decemberben és 1957. januárban hasonló tartalmú segítséget kért az ENSZ tagországaitól. 1957-ben az osztrák menekültakció finanszírozását megközelítőleg 50-60%-ban az UNHCR és az ENSZ tagszervezetei együttesen biztosították.⁵³

A Vöröskereszt Társaságok Ligája aktív szerepet vállalt az ausztriai és jugoszláviai menekültsegélyezésben.⁵⁴ Az ausztriai akció irányító központja Bécsben volt, vezetője kezdetben

⁵¹ KECSKÉS D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben*. I. m. 72–74.

⁵² Minisztertanácsi jegyzőkönyv. ÖStA AdR Bundeskanzleramt (BKA) Ministerratsprotokolle (MRP) Raab II. 1956. 11. 04.

⁵³ Finanzierung der Neuflüchtlinge. ÖStA AdR BKA Präs. Ungarnflüchtlinge 1957 Präs. Ia./ 2. 3009/1957.

⁵⁴ A Vöröskereszt Társaságok Ligájának tevékenységéről bővebben lásd KECSKÉS D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben*. I. m. 59–60.

Henrik Beer, a Svéd Vöröskereszt főtítkára volt. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága pedig a Magyar Vöröskereszt főtítkárának október 27-ei segélykérését követően kezdte meg magyarországi segélytevékenységét.⁵⁵

Az osztrák és a jugoszláv menekültkérdés enyhítésében aktívan szerepet vállaló Vöröskereszt Társaságok Ligája 1957. szeptember 30-án mindkét országban lezárta segélyakcióját, amelyben ötvenkét ország Vöröskeresztje vett részt. Ennek keretében összesen 22 500 tonna természetbeni adományt 14,2 millió dollár értékben gyűjtöttek össze. Továbbá 4,3 millió dollár pénzsegélyt és 700 ezer dollárt kitevő munkabért adományozott a két befogadó ország segélyakciójának sikeres kivitelezéséhez. A nemzetközi segélyszervezet a megmaradt természetbeni adományokat a menekültek további gondozására Jugoszláviában a Vöröskeresztnek, míg Ausztriában a Belügyminisztériumnak adta át. 1957-ben a Vöröskereszt Társaságok Ligája a magyar menekültek segélyezésében nyújtott tevékenységéért az UNHCR-től – első szervezetként – megkapta a Nansen-medált.⁵⁶

Míg Ausztriában számos nemzetközi segélyszervezet, addig Jugoszláviában csak az UNHCR, az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (ICEM) és a Vöröskereszt Társaságok Ligája vettek részt a menekültválság megoldásában. A jugoszláv kormányzat beleegyezésével az UNHCR irodát nyitott Belgrádban a nemzetközi segítségnyújtás és a segélyek helyszíni koordinálása érdekében. Legfőbb feladata a magyarok továbbutaztatásának, kivándorlásának megszervezése és az ebben szerepet vállaló segélyszervezetek koordinálása volt. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága irányította a Jugoszláviának szánt nemzetközi segélyszervezetek segélyeinek és adományainak elosztását is. 1958. január 27-én az UNHCR befejezte jugoszláviai tevékeny-

⁵⁵ A témáról bővebben lásd MOOR Vivien: Hidegháborús nemzetközi szolidaritás. Az 1956 késő őszen Magyarországra érkezett vöröskeresztes segélyek. *Sugárút – Szatmári Műhely*. Negyedéves kulturális és társadalmi folyóirat, 2021/4. 63–80.

⁵⁶ Fridtjof Nansen (1861–1930) norvég sarkkutató, zoológus, 1921-től a Nemzetek Szövetsége első menekültügyi főbiztosa. 1922-ben Nobel-békedíjat kapott. 1954 óta a róla elnevezett díjat humanitárius segítségnyújtásért adományozzák. Nansen Refugee Award. Forrás:

<https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/918071> (Letöltve: 2022. 06. 08).

segét. A Menekültügyi Főbiztosság megítélése szerint megnyugtatóan zárult le a magyar menekültek kérdése Jugoszláviában azzal, hogy az utolsó 97 kivándorolni akaró magyarból 88 Belgium és kilenc Svájc irányába elhagyta a délszláv államot. A jugoszláv Belügyminisztérium tájékoztatása szerint 16 374 magyar 27 európai és tengerentúli országba vándorolt tovább, 2773 tért vissza Magyarországra és 634 fő telepedett le tartósan Jugoszláviában.⁵⁷

A Vöröskereszt Társaságok Ligája már 1956. november elején felajánlotta segítségét Ausztriának és Jugoszláviának. Azonban Belgrád ezt, ahogy az UNHCR támogatását csak 1957 elejétől, a menekültszám rapid emelkedésétől kezdve vette igénybe. A Liga vállalta a menekültek étkeztetésének, ruházkodásának és egészségügyi ellátásának biztosítását. Ellentétben azonban Ausztriával, ahol több ország vöröskereszt társasága biztosította a menekülttáborok működtetését, Jugoszlávia ilyen jellegű segítségnyújtásra nem tartott igényt. A délszláv kommunista diktatúra nem engedett az ország területére külföldi önkénteseket, még a Vöröskereszt kötelékében sem. Így a jugoszláv menekülttáborokban csak a Jugoszláv Vöröskereszt munkatársai tevékenykedhettek, a segélyek azonban a Nemzetközi Vöröskeresztől származtak.

Az osztrák és a jugoszláv állami szervek egyaránt törekedtek a magyar féllel való hatékony együttműködésre. A legfőbb nézeteltérés abból adódott, hogy a bécsi és a belgrádi vezetés elsődleges célja az ellátásra szoruló magyarok számának minél gyorsabb csökkentése volt, amit a repatriálással szemben egy másik befogadó ország irányába történő kivándorlás segített elő hatékonyabban. Ahogy arról már korábban is szó esett, Ausztria a Genfi Menekültügyi Egyezménynek megfelelően a kezdetektől biztosította a menekültek számára a jövőbeli haza kiválasztásának lehetőségét. 1957. januártól Jugoszlávia szintén támogatta a továbbvándorlást egy harmadik országba, illetve nem górdított bürokratikus akadályokat a Magyarországra történő visz-

⁵⁷ Abschluss der ungarischen Flüchtlingsaktion in Jugoslawien. VLA VLR Abt. I.a. Sch. 106. 1958. 01. 30.

szatérés elé sem, noha még nem ratifikálta a menekültstátusz szabályozó nemzetközi szerződést. Az ügy harmadik érintettje, Magyarország pedig a lehető legnagyobb számú repatriálásban volt érdekelt.

Ez az inkább csak látszólagos érdekellentét adta a keretét annak a folyamatnak, amelynek eredményeként 1957 folyamán a menekültek megsegítésében szerepet vállaló szereplők, mint az osztrák, jugoszláv kormányzat, az UNHCR és a Vöröskereszt a kádári hatalomkonszolidáció konstruált valóságában időlegesen bűnbakká, ismét „külső ellenséggé” váltak. 1956 utolsó hónapjaiban a magyar kormány és a sajtó ugyan még hálájának adott hangot, és megköszönte Ausztria és Jugoszlávia, illetve a két nemzetközi segélyszervezet segítségét. 1956–1957 fordulójától viszont már ezek a „nyugati világot” leképező szereplők is a magyar ellenforradalmi narratíva gyűjtőpontjába kerültek, többek között, de nem kizárólag, az egyedülálló kiskorú menekültekkel kapcsolatos „káros” tevékenységük miatt. Ausztriával és a Nemzetközi Vöröskereszttel kapcsolatban további vádként jelent meg, hogy aktívan támogatták a forradalom alatt az ellenforradalmi erők Magyarországra jutását és utánpótlását is.⁵⁸

Az UNHCR és a magyar kormányzat tárgyalásainak egyik fő témája a kiskorú menekültek ügye volt. A kádári külpolitika jelentős propagandalehetőséget látott abban, ha a kiskorú magyar menekültek repatriálásának kérdését nemzetközi fórumokon – például az ENSZ Menekültalap Végrehajtó Bizottságának ülésein – napirenden tartja.⁵⁹ A menekültek befogadását, repatriálását természetesen mindig meghatározza az adott történelmi kontextus, az érintett állami és nem kormányzati szereplők aktuális politikai, gazdasági és propagandacéljai, sohasem csupán a humanitárius elvek érvényesülnek. Ez a megállapítás pedig fokozottan érvényes az egyedülálló kiskorú menekültekre.

A hidegháború kezdetén Magyarországra is érkeztek szülő nélküli kiskorúak, méghozzá a görög polgárháború idején. Az ENSZ Közgyűlése 1948 őszén több határozatban is kérte a befo-

⁵⁸ Information für den Herrn Bundesminister. ÖStA, AdR, BKA/AA, II-pol, Ungarn 1957, Zl. 226.990-pol/57. 1957. 11. 26.

⁵⁹ KECSKÉS D. Gusztáv: *Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága*. I. m. 485–486.

gado országokat, hogy támogassák a görög gyerekek visszatérését hazájukba. A polgárháborút követően Görögország egyértelműen a nyugati érdekszférához kötődött, így az érintett kommunista diktatúrák – mint Bulgária, Jugoszlávia és Magyarország – kezdetben ideológiai okokra hivatkozva vonakodtak a gyermekek repatriálását elősegíteni. Jugoszlávia 1950-től, a többi keleti blokkba tartozó ország pedig Sztálin halála után kezdte meg a görög kiskorúak repatriálását.⁶⁰ A Jugoszláv Vörös kereszt közvetítésével 1957 tavaszán macedóniai görög szülők fordultak a Magyar Vörös kereszt felé, hogy segítsék elő a Magyarországon élő kiskorú gyermekek hazatérését. 1957. augusztusban a Magyar Vörös kereszt küldöttsége 25 görög gyermeket utaztatott el Belgrádba, hogy onnan hazatérhessenek szüleikhez.⁶¹ A repatriálás időpontja nem volt véletlen. A magyar hatóságok a görög gyerekek közel egy évtizedes magyarországi tartózkodásának demonstratív befejezésével, egyfajta csereként, az egyedülálló kiskorú magyarok Jugoszláviából történő hazatérését igyekeztek elősegíteni.

1957 áprilisában a magyar Külügyminisztérium az UNHCR-hez fordult annak érdekében, hogy engedélyezze a Magyar Vörös kereszt aktív részvételét a 18 évnél fiatalabb egyedülálló Ausztriából történő hazatelepítésében.⁶² A magyar fél értelmezésében az Ausztriába szülők nélkül érkezett kiskorúak a „külső és a belső ellenforradalmi propaganda hatására” hagyták el szülőföldjüket.⁶³ Budapest 1956 végén már kritizálta Ausztria menekültpolitikáját, miszerint Bécs tudatosan segítette elő a kiskorú egyedülállók harmadik országba történő továbbutazását.

1956. december 28-án Puja Frigyes, bécsi magyar követ azt javasolta Horváth Imre külügyminiszternek, hogy az ENSZ magyar küldöttsége emeljen panaszt Ausztria és olyan menekülte-

⁶⁰ A görög gyerekek repatriálásáról bővebben: KECSKÉS D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben*. I. m. 72–74.

⁶¹ Görög kisgyermek hazatérése Magyarországról. *Népszabadság*, 1957. augusztus 28. 3.

⁶² Magyar–osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

⁶³ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

ket befogadó országok, mint Norvégia, Luxemburg, USA, Kanada, Olaszország stb. ellen, „mert ezek kormányai összeszövetkeztek arra, hogy a Magyarországról különböző rémhírek hatására elmenekült kiskorú gyermekek Magyarországra való hazatérését megakadályozzák. [...] Ausztria közreműködött abban, hogy ezek a gyerekek lelkiismeretlen emberkereskedők kezére kerüljenek, s őket hazájuktól távol eső, Ausztrián kívüli országokba szállítsák. [...] sőt a hazatérni akaró gyerekeket is sok esetben akadályozták a hazatérésben, részben pedig összejátszva különböző ún. emberbaráti szervezetekkel, ezeket a gyerekeket más kapitalista országba szállították”.⁶⁴ 1957. január 16-án a budapesti osztrák követség jegyzéket adott át a magyar Külügyminisztériumnak, amelyben közölték, hogy az ENSZ Menekült Alap genfi tanácskozásan megtárgyalták a kiskorú menekültek ügyét, ezek alapján a genfi menekültügyi szerződés előírásai rájuk is vonatkoznak.⁶⁵ Ennek értelmében az osztrák hatóságok a nemzetközi jognak megfelelően jártak el akkor, amikor a 18 évnél fiatalabb menekültek számára is biztosították az új haza kiválasztásának jogát. Az általános gyakorlat szerint az osztrák és a jugoszláv hatóságok elsősorban a 14–18 év közötti egyedülálló fiatalok harmadik országba történő kivándorlását támogatták, a 14 évnél fiatalabbak esetében nagy körültekintéssel jártak el, a szülők és a kiskorú akaratát egyaránt figyelembe vették. A magyar fél értelmezésében azonban az osztrák hatóságok akadályozták a továbbutazás engedélyezésével a családok egységének visszaállítását.

A korabeli osztrák belügyi feljegyzések szerint törekedtek arra, hogy az egyedülálló kiskorúakat Ausztria keleti felében helyezték el, elősegítve ezzel is az esetleges repatriálást, illetve családegyesítést. Mind az állami, mind a segélyszervezetek által működtetett táborokban megkülönböztetett figyelemmel kísérték az egyedülálló kiskorúak fizikai és lelki gondozását. Ennek ellenére a magyar fél gyakori vádjá volt az is, hogy az ausztriai és jugoszláv menekülttáborokban a menekültek és különösen

⁶⁴ Javaslat az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez panasz benyújtására. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-4/j-008082/1957 1956. 12. 28. 12. doboz.

⁶⁵ Magyar-osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

az egyedülálló kiskorúak számára káros erkölcsi és szellemi körülmények uralkodtak. Puja Frigyes bécsi követ előszeretettel az erkölcsi fertő bizonyítékát látta abban, hogy az ausztriai menekülttáborokban nők és a férfiak közös helyiségekben kaptak szállást. Ismeretei szerint a táborokban megszokott jelenség volt a vadházasság, ami negatív példa a fiatalok számára, ezért ők is „összeálltak és házaseletet” éltek.⁶⁶ „Tovább rontotta helyzetüket a sok köztörvényes bűnözővel való közvetlen érintkezés is. Iskolai oktatásuk csaknem teljesen elmaradt. [...] Az ifjúsági táborok és iskolák feszült hangulatát a korábbi fasiszta emigráció és a szexuális bűnözők soraiból kikerülő »oktató« testület okozzák.”⁶⁷ A bécsi magyar követség és a belgrádi magyar nagykövetség is több alkalommal kérte a fiatalok közti uszítás és rémhírterjesztés mihamarabbi megszüntetését.

A magyar Külügyminisztérium belső feljegyzése szerint azért volt alacsony az Ausztriába „szökött” egyedülálló kiskorúak hazatérési hajlandósága, mert „az egyházi személyek, szervezetek és a régi jobboldali emigráció soraiból kikerült tolmácsok, nevelők közvetlen lelki kényszert, rémhírterjesztést, erőszakos fenyítő módszereket is előszeretettel alkalmaztak a hazatérés megakadályozására.”⁶⁸ Ausztriában az egyedülálló kiskorúak hazatérési hajlandósága legalább duplája volt a felnőtt menekültekéhez képest, azonban feleakkora, mint a Jugoszláviából hazatérő kiskorúaké. Az osztrák kormány a nemzetközi és osztrák segélyszervezetekkel karöltve igyekezett a fiatalok számára megfelelő szállást, ellátást és oktatási környezetet biztosítani. Számukra magyar nyelvű iskolákat létesítettek, lehetővé tették az egyetemi, főiskolai és középiskolai továbbtanulásukat is. Jövőjük megalapozását számos nemzetközi és osztrák tanulmányi ösztöndíj is segítette.⁶⁹

A magyar sajtó is beszámolt a Magyar Külügyminisztérium állhatatos munkájáról az egyedülálló kiskorúak ügyében. A ma-

⁶⁶ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztria-20/f-004178/1/1958. d. n. 41. doboz.

⁶⁷ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/E/1958 41. doboz 1958. 04. 24.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ DEÁK Ernő: *Ungarische Mittelschulen in Österreich nach 1956*. Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich, Wien, 1997.

gyar újságolvasó arról értesülhetett 1957 őszén, hogy Ausztria az érintett gyermekek és szüleik érdekeit figyelmen kívül hagyva húzza az időt, és elhallgatja az egyedülálló kiskorúak tényleges számát.⁷⁰

1957. áprilisban a belgrádi magyar nagykövetség szóbeli jegyzéket adott át a jugoszláv külügyi államtitkárságnak, amelyben a bela crkvai gyerektábor körülményeit sérelmezte. A kádári ellenforradalmi narratíva ellenségképének minden eleme megjelent ebben a szóbeli jegyzékben. A magyar külügyi kormányzat a „Nyugat” és annak igényeit kielégítő Jugoszláviával, a Nemzetközi Vöröskeresztrel és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával szemben fogalmazta meg vádjait. A jelentés vezérgondolata az egyedülálló kiskorúak tudatos manipulálása volt. A „kiskorú magyar gyerekek hazatérési szándékukat a tábor úgynevezett rendőrségétől és a fegyelmi bizottságától való félelmükben nem merik kinyilatkoztatni. A tábor vezetői kétes egzisztenciájú magyar menekültek, akik rémhíreket terjesztenek a gyerekek között arról, hogy Magyarországon újból harcok folynak, ne merjenek hazamenni, mert deportálják őket a Szovjetunióba, ahová már 40 000 magyart deportáltak, internálótáborba kerültek stb.”. A jegyzék kitért továbbá a „féktelen terrorra”, a „félelemre” és az „erkölcstelenségre” is. Továbbá a Rákosi-, majd Kádár-féle bűnbakképzés állandó eleme, a „nyugat támadása, áskálódása” is megjelent benne, miszerint az egyedülálló fiatalok „kizárólag a Szabad Európa nevű rádió aljas rágalmaikat hallgatják, nyílt, fasisztaizű, úgynevezett kulturális előadások keretében provokációs megnyilvánulásokat szerveznek, ahol a Magyar Népköztársaság és a gyerekek szülei ellen uszítanak”. A jegyzék utalt arra is, hogy Jugoszlávia a nyugati elvárások kiszolgálójaként bűnrészes a „rettenetes” tábori körülmények fenntartásában, hiszen „ezekkel a megnyilvánulásokkal szemben a tábor jugoszláv vezetői és az illetékes jugoszláv szervek semmit sem tesznek”. A jegyzék a nemzetközi segélyszervezeteket is élesen kritizálta. A magyar vád szerint az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának és a Nemzetközi

⁷⁰ A családi otthonoktól elszakadt sokezer kiskorú helyzete egyre inkább sürgős megoldást követel. Újabb magyar jegyzék a Külügyminisztériumhoz. *Népszabadság*, 1957. október 9. 5.

Vörös kereszt megbízottjainak látogatása olyan „hangulatot teremt a gyerekek között, amely gátolja a szülőkhöz való visszatérésüket. Azt terjesztik közöttük, hogy nem a szülők, hanem a gyerekek szava a döntő a hazatéréshez és a gyerekeket arra buzdítják, nyilatkozzanak, hogy ők már elég érettek (10-16 éves gyerekek!) ahhoz, hogy »sorsuk felett döntsenek«. A jegyzék ki tért továbbá arra a vádra is, hogy a bela crkvai „gyerektábor igen züllött. [...] a táborokban élő fiatal lányok 10-20 dinárért, vagy 1-2 csomag cigarettáért engedik magukat meztelenül fényképezni. A táborokban a lányokat utcai nők gyanánt kezelik, azok magatartása és öltözködése is ezt bizonyítja. A környékbeli lakosság úgy beszél a táborról, mint egy nyilvános bordélyházzal. A kishárom éves lány, idegösszeroppanásban várja félelmetes életének jobbrafordulását, de többen már öngyilkossági kísérletet is tettek. A kiskorú magyar gyermekek erkölcsi zülléséért fokozott felelősséggel tartozik a Jugoszláv Vörös kereszt is, amely többek között megkülönbözteti a ruha- és élelmiszerosztáskor azokat, akik haza kívánnak térni és azokat, akik nyugatra kívánnak távozni”. A magyar jegyzék arra hivatkozva, hogy a „fenti körülmények ellentétben állnak a szocialista országaink közötti kapcsolatok fejlődésével”, arra kérte a jugoszláv Külügyminisztériumot, hogy lépjen fel a tábori körülmények javítása és a repatriálási szándék növelése érdekében. Továbbá kérte, hogy a Magyar Vörös kereszt küldöttsége az „ENSZ megfigyelő kísérete nélkül” is ellátogathasson a bela crkvai táborba.⁷¹

A jugoszláv válasz szerint a bela crkvai táborot ugyan a Jugoszláv Vörös kereszt működteti, azonban tiszteletben tartja az UNHCR határozatait, ezért a Magyar Vörös kereszt küldöttségének látogatásához a Menekültügyi Főbiztosság engedélye és képviselőjének jelenléte is szükséges. 1957. április elején az UNHCR engedélyével Kárász Győző,⁷² a Magyar Vörös kereszt or-

⁷¹ Szóbeli jegyzék. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f. sz. n. 26. doboz 1957. 04. 11.

⁷² Kárász Győző 1945-ben tért haza francia és algériai emigrációjából, ahol aktívan részt vett a kommunista mozgalomban. 1945–1949 között a Magyar Vörös kereszt ügyvezető igazgatója volt. A Rajk-perhez kapcsolt Tito-ellenes vádakra épített koncepciós perben nyolcévi fegyházra ítélték, 1954 augusztusában rehabilitálták és szabadult a börtönből.

szágos főtítkárhelyettese meglátogatta az egyedülálló kiskorúaknak fenntartott vajdasági tábort. A látogatásról készült tárgyilagos jelentését Kárász azzal kezdte, hogy a táborban a Jugoszláv Vöröskereszt megbízottjai „szívesen fogadtak és mindenben készségesen álltak rendelkezésemre. A táborban a kiskorúak ellátása kifogástalannak látszik”. A vöröskeresztes küldött beszámolója szerint a tábort két részre osztották, az egyikben a 14 évnél fiatalabbakat és a 14–18 éves lányokat, míg a másik részben a 14–18 éves fiúkat helyezték el. Megítélése szerint a 14 évnél fiatalabbak nagy többsége „hazakiváncozik”, a 14–18 éveseknél inkább a lányok hazatérési kedve erősebb. Kárász arra is kitért, hogy vannak a táborlakók között olyan hangadók, akik „4-5 ávós kinyírásával dicsekszenek, és ezáltal igyekeznek respektet szerezni a kisebbek előtt. Különböző rémmesékkal és hazatérés esetén a rájuk váró tortúrákkal ijesztgetik a szelídebbeket és a kicsiket”. Ezért azt javasolta, hogy egyszerűsítsék a bela crkvai tábor lakóinak hazatérését, illetve a repatriálási döntésben ne csak a 14 év alattiaknál, hanem az összes kiskorú esetében a szülő akarata legyen a meghatározó. Kárász azonban nem tartotta szükségesnek egy repatriálást elősegítő, állandó vöröskeresztes bizottság felállítását Jugoszláviában.⁷³

1957 nyarán Barity Miklós, a belgrádi magyar követség beosztottja, a hazatelepítési bizottság magyar tagja és egyben hivatalos vezetője már jóval sötétebb, az ellenforradalmi koncepcióba jobban beleillő képet festett a bela crkvai tábor állapotáról. A beszámoló tartalmában gyakorlatilag az 1957. áprilisi magyar jegyzéket ismételte. Annak szövegeit, szókincsét használta, illetve a tavasszal körülírt ellenségképeket reprodukálta, csak borúsabb, ellenségesebb árnyalattal. Barity elmondása szerint „az egész táborban októberi légkör uralkodik és szinte ellenforradalmi terror alatt áll. A gyermekek zöme meg van félemlítve, fenyegetik, sőt megverik őket.” A követségi beosztott ismeretei szerint a tábori vezetés mindent megtett a gyerekek hazatérésének megakadályozása érdekében. Újra előkerült az a Szabad Európa Rádióval

⁷³ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f-001707/1957. 1957. 04. 10. 26. doboz.

szemben már az áprilisi jegyzékében megfogalmazott panasz is, miszerint a müncheni központtal működő rádió és az egyéb sajtótermékek „kifejezetten népi demokrácia, Szovjetunió és magyar kormányellenesek”. A belgrádi követségi tanácsos ismételtén sérelmezte a jugoszláv hatóságok passzivitását és „Nyugatot” kiszolgáló tevékenységét. Barity kiemelte a táborban terjedő rémhírek ártalmasságát és azok abszurditását. A menekültek között terjedő mendemondák és álhírek azonban nemcsak a bela crkvai táborra voltak jellemzőek, hanem minden ausztriai és jugoszláv menekülttáborra. Hiszen a menekülttáborokban kis helyen összezárva sok, jövőjében bizonytalan, idegen ember él, akiket a létbizonytalanság félelemmel és kétséggel tölt el. Repatriálásra vagy kivándorlásra várnak, és nem tudhatják, hogy kapnak-e munkát és önálló lakhatást a befogadó országban. Azonban érdemes szem előtt tartani azt, hogy a bizonytalanságból fakadó mendemondák és álhírek minden tartósan fennálló menekülttábor életének természetes velejárói, még napjainkban is.

Kárász Győző áprilisi javaslata ellenére mégis felállítottak egy állandó, repatriálást népszerűsítő vöröskeresztes küldöttséget Jugoszláviában, amely sorra járta a táborokat. A magyar követségi tanácsos szerint azonban annak munkáját nagyban nehezítette, hogy minden látogatásnál jelen volt egy UNHCR-megfigyelő, amint ez az osztrák gyakorlatra is jellemző volt. Ezért „a gyerekek lopva közelítik meg a delegációt, [...] suttogva mondják el hazatérési szándékukat”. Barity véleménye szerint az UNHCR és a Nemzetközi Vöröskereszt küldötteinek gyakori látogatása is hátráltatja a „gyerekek hazatérését szüleikhez”. 1957 nyarán ismét fókuszba került a táborlakó gyerekek erkölcsi züllöttsége, amelynek a felelősségét a követségi tanácsos már határozottan a Jugoszláv Vöröskeresztre hárította. A belgrádi nagykövetség beosztottja úgy vélte, hogy a jugoszláv hatóságok az „UNHCR-nek, a Nemzetközi Vöröskeresztnek és a nyugati országokból jövő küldöttségeknek minden támogatást és együttműködést” megadtak, míg magyar irányba csak „minimális támogatást” nyújtottak.⁷⁴

⁷⁴ Megbeszélés Barity elvtárrsal. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f-34/57 1957. 06. 24. 26. doboz.

A magyar ellenforradalmi propaganda hitelességének növekedése érdekében a magyar sajtó külföldön tartózkodó egyedülálló kiskorúak segélykérő leveleit is leközzölte.⁷⁵ Példának okáért egy *Népszabadság*-ban közölt levélrészlet: „Mi, kiskorúak már régen vissza akartunk jönni hazánkba, sajnos azonban az itteni Vörös kereszt elutasítja kérésünket azzal az indokkal, hogy ők senkit sem szállítanak vissza. Munkát nem adnak, mivel vissza akarunk térni és még a kiskorúakat is kommunistának nyilvánítják. Mi lesz velünk? A fiatalság legtöbb része parkokban alszik, éhen nyomorog, várva arra a napra, amikor újra visszatérhetünk. A vezetőség úgy bánik azokkal, akik vissza akarnak térni, mint mi odahaza a kutyával. Kérem önöket sok-sok fiatal nevében, sürgősen intézkedjenek... Mi lesz a fiatalsággal? Mi nem akarunk tőkés kizsákmányoló országban élni és nyomorban elpusztulni.”⁷⁶

1957–1958 fordulójára azonban az ellenforradalmi propaganda vádaskodásai alábbhagytak, legalábbis Jugoszláviával szemben. Mint már arról korábban szó volt, 1958. január végén az UNHCR hivatalosan befejezettnek tekintette jugoszláviai segélyakcióját. Ezt megelőzően August Lindt menekültügyi főbiztos 1958. január elején néhány napra Magyarországra látogatott. A látogatással összefüggésben a magyar sajtó az egyedülálló kiskorú menekültek hazatérése kapcsán Jugoszláviáról pozitív példaként írt. Kárpáti József, a Magyar Vörös kereszt főtitkára arról számolt be, hogy a szervezet 1500 egyedülálló kiskorú hazatérésében közvetített, amelynek eredményeként több mint 600-an már hazatértek, elsősorban Jugoszláviából.⁷⁷ A „nyugati országokkal” szembeni vádaskodások azonban 1958 tavaszán is folytatódtak, miszerint ezekben az országokban, azzal ijesztgetik a magyar gyermekeket, hogy „ittthon börtön és javítóintézet várja

⁷⁵ Például: Bécsi levél. Amiről nem lehet vitázni. *Népszabadság*, 1957. február 9. 6.; Melyik az igazi? *Népszabadság*, 1958. április 11. 9.

⁷⁶ Kontrajelentés Nyugatról, amelyben a tanúknak nevük is van. *Népszabadság*, 1957. szeptember 5. 8.

⁷⁷ A kiskorú disszidensek hazatéréséről, az ENSZ menekültügyi főbiztosának magyarországi látogatásáról nyilatkozott Kárpáti József, a Vörös kereszt főtitkára, *Népszabadság*, 1958. január 10. 1.

őket”.⁷⁸ A magyar napilapokban a külföldi vöröskeresztesekkel szemben megfogalmazott szemrehányásokról is lehetett olvasni. „Az Angol Vöröskereszttől például gyakran érkeznek olyan válaszok, melyekben elmondják: a gyerek jól van, beszéltek vele, csak éppen a címét nem közlik. S ha a keresőszolgálat megkérdi, miért nem hajlandók elárulni az aggódó szülőknek gyermekük tartózkodási helyét, kitérő választ adnak.”⁷⁹ 1958 októberében a *Népszabadság* azt írta, hogy „a legszörnyűbb azoknak a kiskorúaknak a helyzete, akik szülők nélkül indultak világgá. Sorsuk árvaabb az árva életénél. Egy részüket intézetekbe, vagy fiatalkorúak dologházaiba terelték, másik részük tovább bolyong a Szajna partján és még ki tudja, hol. Időnként kikötnek a rendőri prefektúrákon, s a fiatalkorúak bíróságain. Nincs, aki gyámolítsa őket és mégis elgáncsolják hazatérésüket a kapitalista »humanisták«. Elkeseredésükben szörnyű tettekre képesek. Arra is van példa, hogy az öngyilkosságba menekülnek a kiskorú, hazátlan gyermekek. A nyugati propaganda, s az ellenforradalom kapukat nyitott a »vágyak« beteljesedéséhez. És íme, micsoda szomorú kalandok lettek.”⁸⁰

Összefoglalás

1956–1957 fordulóján közel 200 ezer ember hagyta el Magyarországot. A rendelkezésre álló statisztikák alapján az ötvenhatos menekültek közel 5%-a volt egyedülálló kiskorú, Ausztriában a menekültek legalább 4%-a, Jugoszláviában 8%-a tartozott ebbe a csoportba. Az osztrák és jugoszláv hatóságok is tisztában voltak a komplex és érzékeny jogi, illetve humanitárius kérdés természetével, ezért a többi menekülttől külön kezelték azt. Mindkét tranzitország számára a menekültek okozta pénzügyi teher csökkentése volt a lényeg, azaz abban voltak érdekeltek, hogy a magyarok továbbtázzanak egy további be-

⁷⁸ Hogyan lehet a külföldre szökött kiskorúakat hazahozni? *Népszabadság*, 1958. március 28. 2.

⁷⁹ *Népszabadság*, 1958. február 21. 5.

⁸⁰ Magyar diákok Nyugaton. *Népszabadság*, 1958. október 3. 10.

fogadó ország irányába, vagy visszatérjenek Magyarországra. Eljárásrendjük eltéréseit több tényező, az 1956 ősze előtti gyakorlat, a Magyarországgal való aktuális államközi viszony és a Genfi Menekültügyi Egyezmény előírásai magyarázzák. Ezzel szemben a magyar fél a lehető legnagyobb repatriálási arány elérésében volt érdekelt.

Az egyedülálló kiskorúak kérdésének megoldásában az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Vöröskereszt Társaságok Ligája is aktívan részt vállalt, úgy anyagi szempontból, mint humán erőforrás tekintetében. Az egyedülálló kiskorúak ügyében a jugoszláv–magyar együttműködés gördülékenyebb volt, ami a viszonylag magas, megközelítőleg 17–20%-os repatriálásban is megmutatkozott. Az osztrák–magyar érdekellentét ezzel szemben egy három évig elhúzódó jegyzékháborúba torkollott. Az osztrák kormányzat elsősorban az időhúzásra épített annak érdekében, hogy minél többen elérjék a nagykorúságot, és szülői beleegyezés nélkül dönthessenek jövőbeli hazájukról. Az osztrák stratégia következtében a kiskorúak csupán 8%-a döntött a hazatérés mellett, ami még így is majdnem duplája volt a felnőtt ötvenhatos menekültekének. 1957-ben az egyedülálló kiskorú magyarok kérdése is a kádári konszolidációt szolgáló ellenforradalmi koncepció részévé vált. A Moszkva inspirációjára kidolgozott magyar propagandában Ausztria, Jugoszlávia és a két nemzetközi szervezet – az UNHCR és a Vöröskereszt – egyaránt ellenségképpé vált. A magyar interpretáció szerint ezek a „Nyugat” érdekeit szolgálták, és sajnálatosan nem a „külső és a belső ellenforradalmi propaganda hatására”⁸¹ külhonba szakadt magyar gyermekek érdekeit képviselték.

⁸¹ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

